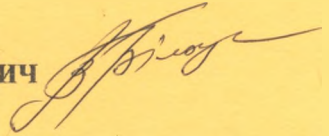

Льм.
Б61

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

БІЛОУС ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 343.98

**ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2004

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Реформування соціально-економічних відносин окрім значних позитивних перетворень призвело до численних зловживань у сфері господарської діяльності сучасної України. Легальні інструменти ринкової економіки почали широко використовуватись з метою протиправного збагачення окремих верств населення. В результаті функціонування розгалуженої мережі фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності та їх високоорганізованих неформальних об'єднань – конвертаційних центрів щорічно зазнають багатомільйонних збитків держава, громадяни та юридичні особи. Фіктивне підприємство постає знаряддям вчинення цілої низки корисливих злочинів (ухилення від сплати податків, контрабанди, шахрайства з фінансовими ресурсами тощо). З 1994 р. по 2003 р. включно органами внутрішніх справ України зареєстровано 1475 випадків фіктивного підприємництва: у 1996 р. – 80, у 1997 р. – 147, у 1998 р. – 168, у 1999 р. – 227, у 2000 р. – 240, у 2001 р. – 186, у 2002 р. – 182 та у 2003 р. – 245¹. Механізм створення і подальшого використання фіктивних підприємств невпинно удосконалюється, що потребує застосування адекватних засобів стратегічного і тактичного порядку боротьби з фіктивним підприємництвом, розробки відповідних наукових рекомендацій.

Вагомий внесок у методіку розслідування злочинів зробили такі вчені-криміналісти, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васільєв, І. О. Возгрін, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. Г. Гончаренко, Г. О. Густов, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, Г. Ю. Жирний, В. А. Журавель, Г. О. Зорін, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, І. Ф. Пантелеєв, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков. Окремі проблеми розслідування фіктивного підприємництва висвітлені в наукових працях А. Ф. Волобуєва, В. В. Лисенка, Г. А. Матусовського та інших. Разом з тим, на сьогодні відсутня окрема методіка розслідування фіктивного підприємництва. Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається необхідністю виявлення особливостей розслідування фіктивного підприємництва, встановлення найбільш доцільних слідчих

---

¹ Див., наприклад, відомості про злочини економічної спрямованості Департаменту інформаційних технологій МВС України.

дій та оперативно-розшукових заходів, розробки та упорядкування найбільш ефективних тактичних операцій. Названі обставини дозволяють віднести проблеми, що розглядаються, до актуальних.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 рр., затвердженої Указом Президента України № 837/96 від 17 вересня 1996 р., а також Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України № 1376/2000 від 25 грудня 2000 р.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є побудова на основі теоретичних положень криміналістики, вивчення, аналізу та узагальнення слідчої практики методики розслідування фіктивного підприємництва.

Відповідно до вказаної мети були поставлені та вирішені наступні взаємопов'язані задачі:

- виявити та згрупувати криміналістичні ознаки фіктивного підприємства, дослідити різні його визначення та запропонувати авторське бачення названої категорії;

- сформулювати криміналістичну характеристику фіктивного підприємництва та розглянути особливості її структурних елементів;

- визначити та систематизувати способи вчинення фіктивного підприємництва;

- дослідити роль і механізми використання фіктивних підприємств при вчиненні різних злочинів, особливо, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;

- вивчити особливості часу, місця та обстановки вчинення фіктивного підприємництва;

- сформулювати типові для даного виду злочинів криміналістичні ознаки особи злочинця;

- виділити та класифікувати типові сліди фіктивного підприємництва;

- сформулювати типові версії при розслідуванні фіктивного підприємництва;

- розробити рекомендації щодо організації та планування розслідування фіктивного підприємництва;

- визначити доцільні для розслідування фіктивного підприємництва слідчі дії і оперативно-розшукові заходи та встановити особливості їх проведення;

- визначити особливості застосування спеціальних знань при розслідуванні фіктивного підприємництва;

– запропонувати типові тактичні операції, спрямовані на вирішення проміжних завдань розслідування фіктивного підприємництва.

Об'єктом наукового дослідження є діяльність оперативних і слідчих органів, спрямована на виявлення, розкриття та розслідування фіктивного підприємництва, а також діяльність злочинців щодо вчинення фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним правопорушень.

Предметом дослідження виступають тактичні й методичні особливості виявлення, розкриття та розслідування фіктивного підприємництва в найбільш типових слідчих ситуаціях.

Методологічну основу дисертації складають положення теорії пізнання і загальної теорії криміналістики. В процесі дослідження було використано систему методів наукового пізнання: формально-логічний (класифікація типових слідів фіктивного підприємництва, криміналістичних ознак фіктивного підприємства, типізація тактичних операцій); функціональний (динаміка окремих елементів криміналістичної характеристики фіктивного підприємництва; ситуаційна залежність тактичних операцій та інших засобів); історично-правовий (етапи розвитку боротьби з фіктивним підприємництвом); системно-структурний (побудова типових тактичних операцій, спрямованих на вирішення проміжних завдань розслідування); статистичний метод (під час узагальнення кримінальних справ про фіктивне підприємництво, при збиранні та первісній обробці інформації, отриманої зі статистичної звітності, анкетування та інтерв'ювання слідчих МВС, податкової міліції та прокуратури України).

Правовою базою дослідження є Конституція України, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України, нормативно-правові акти, що регламентують організацію та діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю, постанови Пленуму Верховного Суду України, нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, МВС України, Генеральної прокуратури України, Державної податкової адміністрації України тощо.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають: результати узагальнення 110 кримінальних справ про фіктивне підприємництво, які були розглянуті судами на протязі 1996-2003 років; результати анкетування та інтерв'ювання 150 слідчих МВС, податкової міліції та прокуратури України; дані статистичних звітів Верховного Суду України, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, результати аналізу оприлюднених матеріалів слідчої практики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні монографічним дослідженням, в якому, виходячи з головних засад теорії криміналістики та вивчення слідчої практики розроблено основні положення методики розслідування фіктивного підприємництва.

У дисертації обґрунтовується низка нових концептуальних у теоретичному плані та важливих у практичному відношенні положень, у тому числі:

- виявлено та згруповано криміналістичні ознаки фіктивного підприємства, досліджено різні його визначення та запропоновано авторське бачення названої категорії;

- вперше сформовано криміналістичну характеристику фіктивного підприємництва та розглянуто особливості її структурних елементів;

- визначено та систематизовано способи вчинення фіктивного підприємництва;

- досліджено роль і механізми використання фіктивних підприємств при вчиненні різних злочинів, особливо, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;

- вивчено особливості часу, місця та обстановки вчинення фіктивного підприємництва;

- сформовано типові для даного виду злочинів криміналістичні ознаки особи злочинця;

- виділено та класифіковано типові сліди фіктивного підприємництва;

- сформовано типові версії при розслідуванні фіктивного підприємництва;

- розроблено рекомендації щодо організації та планування розслідування фіктивного підприємництва;

- визначено доцільні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи при розслідуванні фіктивного підприємництва та особливості їх проведення;

- визначено особливості застосування спеціальних знань при розслідуванні фіктивного підприємництва;

- запропоновано типові тактичні операції, спрямовані на вирішення проміжних завдань розслідування фіктивного підприємництва.

Практичне значення одержаних результатів. Вказані в дисертації положення, висновки і пропозиції можуть бути застосовані для підвищення ефективності:

- науково-дослідницької роботи – як підґрунтя для подальшої розробки методики розслідування фіктивного підприємництва; наукових досліджень тактичних засобів протидії злочинності у сфері господарської діяльності;

– практичної діяльності правоохоронних органів – як рекомендації щодо вдосконалення слідчої та оперативно-розшукової діяльності при розслідуванні фіктивного підприємництва;

– навчального процесу – як матеріал для підготовки відповідних розділів підручників і навчальних посібників з курсу “Криміналістика”, а також у навчальному процесі юридичних вузів України, при читанні лекцій з криміналістики і спецкурсу “Розслідування економічних злочинів” та проведенні практичних занять.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, подана та обговорена на її засіданнях, схвалена нею й рекомендована до захисту.

Основні положення дисертації обговорювалися на регулярних семінарах слідчих працівників прокуратури Харківської області та м. Харкова, на низці науково-практичних конференцій та семінарів, зокрема, на Міжнародному науково-практичному семінарі “Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність” (м. Харків, 2001 р.); Науковому семінарі по підведенню підсумків конкурсу №6 за програмою малих грантів Харківського центру по вивченню організованої злочинності спільно з американським університетом у Вашингтоні (м. Харків, 2002 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Пріоритетні напрямки діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю в сучасних умовах” (м. Дніпропетровськ, 2002 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми криміналістики” (м. Харків, 2003 р.). Основні положення дисертації знайшли своє застосування в діяльності слідчих і оперативних працівників органів МВС, податкової міліції та прокуратури.

Публікації. Основні теоретичні положення і практичні рекомендації дисертації викладено у 9 публікаціях, у тому числі в 3 наукових статтях, опублікованих у виданнях, перелік яких затверджений ВАК України, в 3 тезах наукових доповідей.

Структура дисертації визначена її метою, завданнями і предметом дослідження. Повний обсяг дисертації становить 256 с. Робота складається із вступу, двох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних літературних джерел (340 найменувань) та 16 додатків (46 с.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність і новизна теми дисертаційного дослідження, формулюються його об’єкт, предмет, мета та завдання,

розглядається методологічна база наукової роботи, вказується її теоретична та практична значущість, викладаються основні положення, що виносяться на захист.

Розділ перший “Криміналістична характеристика фіктивного підприємництва” містить шість підрозділів, присвячених детальній характеристиці поняття фіктивного підприємництва, способів його вчинення, взаємозв’язку з іншими злочинами, зокрема, з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, а також аналізу таких елементів криміналістичної характеристики даного виду злочину, як час, місце та обстановка його вчинення, особа злочинця та сліди злочину.

У підрозділі 1.1 “Поняття та криміналістично значущі ознаки фіктивного підприємництва” досліджується сутність фіктивного підприємництва та фіктивного підприємства, зазначається, що фіктивне підприємництво постає початковим етапом, а фіктивне підприємство – універсальним знаряддям для вчинення широкого кола злочинів. Детально розглянуто низку спеціальних термінів, що складають зміст поняття фіктивне підприємництво, серед яких: фіктивне підприємство, створення, придбання, прикриття, незаконна діяльність, види діяльності, щодо яких є заборона.

На підставі вивчення внутрішнього змісту явища та з урахуванням вимог чинного кримінального законодавства (ст. 205 КК України) під *фіктивним підприємством* дисертант пропонує розуміти юридичну особу, офіційно зареєстровану як суб’єкт підприємництва, що створена або придбана з метою здійснення заборонених видів діяльності або прикриття незаконної діяльності.

Автором досліджено найбільш типові цілі, для досягнення яких створюються (придбаються) фіктивні підприємства. Типові ознаки фіктивного підприємства класифіковано за особливостями створення (придбання) підприємства, здійснення фінансово-господарської діяльності, документообігу, ведення обліку та складання звітності, чисельності та складу трудового колективу, тривалості функціонування та припинення діяльності. У результаті узагальнення кримінальних справ типова фіктивна юридична особа набула виразу приватного підприємства (50,5%), яке формально очолюється підставним керівником (84,8%); створене за документами підставної особи (84,8%) для ухилення від сплати податків (64,6%), активно укладає безтоварні фіктивні угоди (46,97%), не здійснює облік, не надає звітність, не сплачує податки (65,15%), функціонує не більше одного року (85,7%) і припиняє діяльність без дотримання встановленого порядку (93,2%).

У підрозділі 1.2 “Способи фіктивного підприємництва” зроблено спробу виявити та систематизувати способи вчинення даного виду злочину. Інформація про спосіб вчинення фіктивного підприємництва постає основою для: а) висунення версій; б) планування та організації розслідування; в) розробки заходів попередження злочинів.

Всі способи вчинення фіктивного підприємництва об'єднано у дві групи: 1) створення суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона; 2) придбання такого суб'єкта для досягнення названих протиправних цілей. Результати узагальнення кримінальних справ свідчать, що фіктивне підприємство було вчинено шляхом створення у 59,5% випадків, а шляхом придбання – у 40,5% випадків.

Фіктивне підприємство може створюватись (придбаватись): 1) з формальним дотриманням вимог чинного законодавства; 2) з порушеннями вимог законодавства (за результатами узагальнення кримінальних справ – 15,2% та 84,8% відповідно). Дисертантом систематизовано найбільш типові види порушень (здійснення державної реєстрації підприємства з використанням документів підставних осіб, за підробленими, викраденими документами тощо).

На думку автора, фіктивне підприємство не можна досліджувати відокремлено від тих злочинів, для вчинення яких створюється фіктивне підприємство. Під час розслідування фіктивного підприємства існує нагальна потреба у встановленні способів використання фіктивного підприємства у механізмі подальшої злочинної діяльності.

Підрозділ 1.3 “Взаємозв'язок фіктивного підприємництва та легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом” присвячений вивченню ролі фіктивних підприємств у процесі легалізації злочинних доходів. Детально розглянуто структуру та функції конвертаційних центрів, як високоорганізованих неформальних об'єднань фіктивних підприємств.

Автором виділено основні форми легалізації злочинних доходів за допомогою фіктивних підприємств: здійснення фінансової операції та укладення угоди з коштами або майном. Прикладом фінансової операції постає внесення грошових коштів або оціненого у грошовому вираженні майна (в т.ч. у вигляді іноземної інвестиції) як внеску до статутного фонду створюваного фіктивного господарського товариства. Під час наступної діяльності такого підприємства доходи, одержані в результаті вчинення різних видів розкрадань чужого майна, незаконної підприємницької діяльності (зокрема, незаконного виготовлення підакцизних товарів),

контрабанди, незаконного обігу наркотиків тощо, легалізуються шляхом укладення різних фіктивних угод. Такі договори у всьому їх розмаїтті складають основу більшості кримінальних схем легалізації злочинних доходів за допомогою фіктивних підприємств. Вони використовуються і як разові акції для легалізації конкретної суми, і в складних комбінаціях з залученням у якості прикриття банківських операцій та виробничих циклів великих підприємств для здійснення довготривалого та великомасштабного процесу легалізації. Автором визначено найбільш поширені види угод, що використовуються під час легалізації злочинних доходів.

У підрозділі 1.4 “Час, місце та обстановка вчинення фіктивного підприємництва” автор досліджує зазначені елементи криміналістичної характеристики даного виду злочинів.

Час вчинення фіктивного підприємництва дозволяє встановити послідовність і розвиток різноманітних процесів. При розслідуванні злочину важливе значення мають дані про початок і закінчення фіктивного підприємництва, його тривалість в часі. Період створення або придбання фіктивного підприємства може тривати від декількох днів до декількох тижнів. Функціонування фіктивного підприємства може відбуватись протягом тривалого часу (від декількох тижнів до декількох місяців), а може мати одномоментний характер (коли підприємство створюється для здійснення окремої злочинної операції). У зв'язку із цим набувають актуальності дані про пору року, звітний період, в якому було створено або придбано та здійснювало свою діяльність фіктивне підприємство. Результати узагальнення кримінальних справ свідчать, що період функціонування фіктивних підприємств становить: від 1 до 3 місяців – 23,6%, від 3 до 6 місяців – 22,7%, від 6 до 12 місяців – 39,4%, більше одного року – 14,3%.

Для встановлення часу вчинення злочину слідчому необхідно з'ясувати час, коли: 1) відбувались події, пов'язані зі створенням (придбанням) фіктивного підприємства; 2) відбувались події, пов'язані з ліцензуванням господарської діяльності; 3) укладались угоди та здійснювались фінансово-господарські операції; 4) фіктивне підприємство припинило свою діяльність.

Відомості про *місце вчинення* фіктивного підприємництва охоплюють: фактичне місцезнаходження та адресу підприємства, місце його державної реєстрації та постановки на облік, місце здійснення фінансово-господарських операцій.

Місцем вчинення фіктивного підприємництва найчастіше постають регіони підвищеної ділової активності, великі фінансові й промислові

центри країни з добре розвинутою економікою та значним фінансовим потенціалом. На основі узагальнення кримінальних справ дисертант дійшов висновку, що місцем вчинення фіктивного підприємництва стала територія: одного населеного пункту – 50%, декількох регіонів – 30,4%, України та країн СНД – 13,6%, України та країн дальнього зарубіжжя – 4,5%, декількох населених пунктів в межах одного регіону – 1,5%.

Обстановка, яка складається або створюється злочинцями для вчинення фіктивного підприємництва, формується під впливом: суперечливих і нерозвинених положень чинного законодавства; надмірного податкового навантаження; безконтрольності та розбалансованості в кредитно-фінансовій і товарно-сировинній сферах; правового нігілізму населення та працівників органів державної влади та місцевого самоврядування; недостатньо ефективної діяльності правоохоронних та контролюючих органів; високого рівня корумпованості державних посадовців; неспроможності державних інститутів задовольнити життєво необхідні потреби населення; постійного зростання кількості осіб, що опинились за межею зuboжіння; високого рівня безробіття та неповної трудової зайнятості працездатних осіб.

Сприятлива обстановка для створення та функціонування фіктивних підприємств обумовлюється і тим, що державну реєстрацію суб'єктів підприємництва здійснює велика кількість органів; до тепер залишається неформованим єдиний автоматизований банк даних втрачених, викрадених паспортів, паспортів померлих осіб, а також механізм надання інформації про такі паспорти органам нотаріату, державної реєстрації, податкової служби та будь-яким іншим зацікавленим особам (наприклад, договірним контрагентам).

Вивчення обстановки вчинення фіктивного підприємництва припускає встановлення структури, характеру діяльності та особливостей функціонування підприємства, системи документообігу, обліку і стану контролю за господарськими і фінансовими операціями, дотримання існуючих нормативних вимог та інструктивних вказівок при виконанні і документальному оформленні фінансово-господарських операцій тощо.

У підрозділі 1.5 “Особа злочинця” автор відзначає, що в основі незаконної діяльності фіктивних підприємців лежать корисливі мотиви. Методи їх діяльності засновані на використанні недостовірних відомостей і незастосуванні насильства, що в цілому притаманно “білокомірцевому” типу злочинців. На основі емпіричних даних дисертант дійшов висновку, що у переважній більшості випадків фіктивне підприємництво вчинюють

чоловіки (77,3%) віком до 30 років (54,5%), які здобули середню освіту (59,1%) і раніше не притягувались до кримінальної відповідальності (96,9%). Результати узагальнення кримінальних справ засвідчили, що фіктивне підприємництво у 98,5% випадків було вчинено у співучасті, в тому числі, за попередньою змовою групою осіб – 68,9%; організованою групою – 27,3%, злочинною організацією – 3,8 %.

З метою уникнення відповідальності за власні протиправні дії злочинці часто використовують у якості формальних засновників і керівників фіктивних підприємств підставних осіб. В результаті узагальнення кримінальних справ дисертантом встановлено, що підставні особи постали офіційними засновниками і керівниками у 84,8% випадків. У 33,92% випадків вони зробили це за винагороду. Автор наводить класифікацію підставних осіб.

У підрозділі 1.6 “Типові сліди” дисертант розглядає характеристику слідів фіктивного підприємництва.

Механізм вчинення фіктивного підприємництва відображається у документах. В них залишається різного роду інформація (сліди), яка має значення при розкритті та розслідуванні злочину. Дисертант систематизував найбільш поширені види документів, які використовуються при вчиненні фіктивного підприємництва. На вчинення даного виду злочинів вказує: інформація (дійсна і фальсифікована), що міститься в документах, створених як під час утворення (придбання) підприємства, так і протягом його наступного функціонування; речові докази, які вилучаються у підозрюваних осіб під час обшуків. Це можуть бути сліди-предмети: печатки і штампи; установчі та реєстраційні документи фіктивних та неіснуючих підприємств; факсиміле або інші носії підписів (в т.ч. електронних) керівників фіктивних підприємств, службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва тощо; незаповнені бланки банківських та бухгалтерських документів; матеріали “чорної” бухгалтерії; печатки нотаріусів, органів державної реєстрації, податкової служби та цільових фондів; паспорти померлих осіб, загублені чи викрадені документи реально існуючих громадян; підроблені документи неіснуючих осіб; значні суми готівкових коштів як в національній, так і в іноземній валюті. Сліди, які вказують на підроблення документів, використаних при створенні чи придбанні підприємства: відсутність необхідних реквізитів; нечіткість підписів, відбитків печаток і штамтів; розходження в реквізитах та змісті документів, що відбивають однакові операції; сліди переклеювання фотокарток в паспортах та інше.

Розділ 2 “Особливості розслідування фіктивного підприємництва” складається з п’яти підрозділів і присвячений побудові слідчих версій і плануванню розслідування, особливостям застосування спеціальних знань, проведення окремих слідчих дій та побудови тактичних операцій при розслідуванні фіктивного підприємництва.

У підрозділі 2.1 **“Побудова слідчих версій та планування розслідування”** акцентується увага на особливостях конструювання версій та планування розслідування фіктивного підприємництва.

Версії завжди обумовлені видом злочину, способами його вчинення і, головним чином, тією інформацією, яка виявляється на початковому етапі. Дисертант висвітлює типові слідчі ситуації та пропонує типові версії стосовно розслідування фіктивного підприємництва: 1) мають місце ознаки фіктивного підприємництва; 2) має місце завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, завідомо неправдиве показання; 3) ознаки фіктивного підприємництва відсутні і має місце інший злочин; 4) злочин вчинено одноосібно засновником фіктивного підприємства; 5) злочин вчинено з використанням підставної особи; 6) злочин вчинено у співучасті з представником договірного контрагента.

В роботі висвітлено порядок планування за справами про фіктивне підприємництво. Автор називає види планів, які складаються під час розслідування означеної категорії справ, а саме: план проведення початкових слідчих дій; план подальшого розслідування; загальний план розслідування (за складними кримінальними справами); планування розслідування у вигляді сітьового графіку. Дисертант виділяє низку взаємопов’язаних елементів структури планування розслідування, які одночасно слугують етапами цього процесу: 1) вивчення початкової інформації; 2) висунення версій; 3) визначення обставин, які необхідно довести, та вирішення інших завдань розслідування; 4) визначення шляхів, засобів і методів розслідування; 5) визначення послідовності і строків вирішення окремих завдань та виконання окремих дій; 6) визначення виконавців; 7) визначення організаційних заходів по залученню виконавців, забезпеченню використання окремих засобів і проведення тих чи інших дій; 8) складання письмового плану; 9) корекція плану. Планування розслідування визначає постановку проміжних (локальних) завдань.

У підрозділі 2.2 **“Особливості застосування спеціальних знань”** дисертантом доводиться доцільність використання таких знань у трьох основних формах: одержання консультацій спеціаліста, участь спеціаліста

при проведенні окремих слідчих дій, призначення та проведення судових експертиз.

До участі в слідчих діях спеціалісти залучаються при: 1) необхідності спеціальних знань і навичок; 2) одночасному застосуванні низки засобів криміналістичної техніки; 3) необхідності виконати великий обсяг роботи, яка вимагає спеціальних знань і навичок. Участь спеціаліста у проведенні слідчих дій при розслідуванні фіктивного підприємництва найбільш поширена при проведенні обшуків, виїмок, слідчих оглядів документів тощо. Наведено перелік спеціалістів, потреба в допомозі яких може виникнути на початковому етапі розслідування: 1) спеціаліст у банківській сфері; 2) спеціаліст у галузі бухгалтерського та податкового обліку; 3) спеціаліст у галузі комп'ютерних технологій та інші. Результати узагальнення кримінальних справ засвідчили, що для встановлення об'єктивної істини під час розслідування всіх випадків фіктивного підприємництва призначаються судові експертизи (судово-почеркознавча – у 93,9%, техніко-криміналістичне дослідження документів – у 57,6%, судово-бухгалтерська – у 45,5%, комп'ютерно-технічна – у 21,2%, фінансово-економічна – у 10,6%, судово-психіатрична – у 12,1%, дактилоскопічна – у 10,5%, судово-товарознавча – у 6,1% справ).

У підрозділі 2.3 “Виїмка та слідчий огляд документів” акцентується увага на тому, що у системі слідчих дій стосовно розслідування фіктивного підприємництва виїмка та слідчий огляд документів відіграють важливу роль.

У дисертації розглядаються особливості проведення виїмки під час розслідування фіктивного підприємництва. Наводиться перелік документів, які підлягають виїмці та піддаються слідчому огляду:

– за місцезнаходженням фіктивного підприємства, місцем розташування його виробничих, офісних і складських приміщень, місцем помешкання, роботи або тимчасового перебування його засновників, керівників та працівників виїмці підлягають: 1) установчі та реєстраційні документи; 2) документи, що свідчать про здійснення певних видів господарської діяльності; 3) первинні та аналітичні документи бухгалтерського і податкового обліку, фінансової та статистичної звітності (в тому числі, документи “чорної” бухгалтерії); 4) касові документи; 5) банківські документи; 6) робочі записи службових осіб і працівників підприємства; 7) магнітні та електронні носії інформації, електронні документи та програмне забезпечення;

– за місцезнаходженням нотаріуса, який посвідчував документи про створення або придбання підприємства, виїмці підлягають: 1) примірники

установчого договору, протоколу загальних зборів засновників, документи про перехід права власності на корпоративні права, копії заяв про вихід учасників з товариства; 2) копії документів, що посвідчують повноваження учасників нотаріальної дії; 3) документи про оплату нотаріальних послуг тощо;

- за місцезнаходженням органів державної реєстрації, податкової служби і цільових фондів виїмки підлягають юридичні справи, звітні документи та акти документальних перевірок фіктивного підприємства;

- у штемпельно-граверній майстерні та органі дозвільної системи підлягають виїмки документи, пов'язані з отриманням відповідного дозволу та виготовленням печатки фіктивного підприємства;

- у банківській установі за місцем відкриття рахунку (рахунків) фіктивного підприємства виїмки підлягають: юридична справа клієнта; договір на розрахунково-касове обслуговування та інші угоди; картки зі зразками відбитку печатки і підписів осіб, що мають право першого і другого підпису; виписки про рух грошових коштів по рахунку підприємства; платіжні доручення на розпорядження грошовими коштами; чеки на отримання готівки тощо;

- у підприємств-контрагентів повинні вилучатись будь-які документи, що свідчать про наявність взаємовідносин з фіктивним підприємством (копії його установчих і реєстраційних документів, комерційні пропозиції, договори, акти, векселі, накладні, рахунки, квитанції, розписки, незаповнені бланки документів фіктивного підприємства, документи власної "чорної" бухгалтерії тощо).

Результати узагальнення кримінальних справ свідчать про те, що при розслідуванні фіктивного підприємства виїмка документів проводилась: в органах державної реєстрації (74,2%), в органах державної податкової служби (74,2%), у банківських установах (59,1%), у підприємств-контрагентів (27,3%), у засновників фіктивного підприємства (24,2%), у керівників фіктивного підприємства (19,7%), у нотаріальних органах – (6,1%).

Дисертантом визначені основні завдання слідчого огляду документів та особливості його проведення при розслідуванні фіктивного підприємства.

Підрозділ 2.4 "Допит як спосіб отримання інформації" присвячений проблемам проведення допиту під час розслідування фіктивного підприємства. Здійснено спробу визначити предмет допиту підозрюваних, свідків та інших осіб, сформулювати рекомендації щодо підготовки та застосування тактичних прийомів.

Дисертантом запропоновано класифікацію свідків по справах про фіктивне підприємництво: 1) особи, яким може бути відома інформація про умови і обставини тих подій, які вони спостерігали, або умови і обставини тих дій, в яких вони брали участь (спеціаліст, який здійснив підготовку проектів установчих документів; незалежний реєстратор; нотаріус і технічні працівники нотаріальної контори; працівники органу державної реєстрації; працівник органу дозвільної системи; працівники територіального органу державної податкової служби; банківські працівники, уповноважені на відкриття та обслуговування рахунків фізичних осіб тощо); 2) громадяни, службові особи, які зробили повідомлення і заяви, що стали приводом і містили підстави для порушення кримінальної справи; 3) працівники фіктивних підприємств; 4) службові особи та інші працівники договірних контрагентів; 5) родичі, близькі знайомі, співробітники злочинців.

Автором розроблено типовий перелік питань, що підлягають з'ясуванню у кожній групі допитуваних.

У підрозділі 2.5 “Побудова тактичних операцій при розслідуванні фіктивного підприємництва” досліджені питання комплексного проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на вирішення проміжних завдань розслідування даного виду злочинів.

При виявленні ознак фіктивного підприємництва підлягають встановленню: 1) обставини створення або придбання юридичної особи (дотримання законодавства під час створення (придбання), характер і зміст допущених порушень); 2) дійсність установчих, реєстраційних і фінансово-господарських документів; 3) цілі створення фіктивного підприємства; 4) законність здійснюваної діяльності; 5) осіб, причетних до вчинення злочину та ступінь їх вини; 6) майно і грошові кошти, необхідні для відшкодування завданих збитків.

З метою вирішення поставлених завдань доцільним є проведення тактичних (оперативно-тактичних) операцій, серед яких найбільшу значимість набувають такі, як: 1) “Державна реєстрація” – проводиться на стадії дослідчої перевірки, включає комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення ознак злочину (витребування документів, опитування осіб, отримання пояснень, спостереження (зовнішнє, електронне); 2) “Документ” -універсальна тактична операція, першочерговість проведення якої обумовлена великою вірогідністю знищення або приховування документів, використаних при вчиненні фіктивного підприємництва, в зв'язку з порушенням кримінальної справи.

В межах цієї операції призначаються ревізії фінансової і господарської діяльності, організовуються зустрічні перевірки, проводяться допити, здійснюються обшуки, виїмки і слідчі огляди документів, проводиться техніко-криміналістичне дослідження документів; 3) **“Підставна особа”** – проводиться у випадках, коли громадянин-засновник без наміру здійснювати самодостатню підприємницьку діяльність під примусом або за винагороду зареєстрував на своє ім'я підприємство, або суб'єкт підприємництва був заснований без відома громадянина з використанням його документів. Шляхом проведення допитів, очних ставок, пред'явлення для впізнання з'ясується за чиєю ініціативою і з якою метою він це вчинив, умови домовленості, за якими відбувалась оплата за участь у створенні підприємства, або обставин, за яких було втрачено паспорт (в т. ч. померлого громадянина); проводиться техніко-криміналістичне дослідження документів і судово-психіатрична експертиза; 4) **“Співучасник”** – проводиться в слідчій ситуації, коли кілька осіб – представників різних суб'єктів господарювання, вступивши в злочинну змову, здійснювали незаконну діяльність під прикриттям фіктивного підприємства. Акцентується увага на необхідності встановлення замовників незаконних послуг. Мета операції досягається шляхом зняття інформації з каналів зв'язку, встановлення оперативного спостереження, оперативного укорінення в злочинну групу, проведення обшуків, виїмок, допитів, очних ставок, призначення інвентаризацій, ревізій, документальних перевірок і судових експертиз; 5) **“Розшук злочинця, що переховується”** – становить сукупність слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, завдання яких полягає у виявленні особи, що переховується. Для цього, шляхом проведення виїмок, обшуків, допитів та інших дій необхідно: зібрати інформацію про злочинця (особисту, родинну, ділову, фінансову); встановити коло осіб, де може знаходитися розшукуваний; перевірити місця його можливого знаходження; 6) **“Забезпечення відшкодування матеріальних збитків”** – у ході реалізації цієї тактичної операції шляхом проведення виїмок, обшуків, допитів та низки оперативно-розшукових заходів встановлюється наявність і місцезнаходження майна, коштів на банківських рахунках, що належать злочинцю, здійснюється їх вилучення або накладається арешт, вживаються інші заходи щодо забезпечення збереження матеріальних цінностей.

Анкетування слідчих МВС, податкової міліції та прокуратури України показало, що до проміжних завдань розслідування фіктивного підприємництва відносять: встановлення способів та цілей створення

(придбання) фіктивного підприємства – 74% респондентів; встановлення підставного характеру керівника і засновника фіктивного підприємства – 43%; встановлення співучасників з боку організаторів фіктивного підприємства – 43%; встановлення особи контрагента, яка сприяла вчиненню злочину – 37%; забезпечення відшкодування матеріальних збитків – 63%; затримання “по гарячих” слідах – 29%.

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, яке виявляється у розробці основних положень методики розслідування фіктивного підприємництва. У висновках, що завершують роботу, сформульовані загальні підсумки, отримані дисертантом під час дослідження, зокрема такі, що стосуються: 1) виявлення та згрупування криміналістичних ознак фіктивного підприємництва і фіктивного підприємства; 2) розробки криміналістичної характеристики фіктивного підприємництва; 3) визначення та систематизації способів вчинення фіктивного підприємництва; 4) дослідження ролі та механізмів використання фіктивних підприємств при вчиненні різних злочинів, особливо, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом; 5) визначення особливостей часу, місця та обстановки вчинення фіктивного підприємництва; 6) формування системи криміналістичних ознак особи злочинця, типових для даного виду злочинів; 7) висвітлення та класифікації типових слідів фіктивного підприємництва; 8) розробки рекомендацій стосовно організації та планування розслідування фіктивного підприємництва; 9) пропонування системи типових слідчих версій при розслідуванні фіктивного підприємництва; 10) визначення доцільних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні фіктивного підприємництва; 11) визначення особливостей тактики проведення окремих слідчих дій (виймки, слідчого огляду документів, допиту), застосування спеціальних знань; 12) формування специфічних тактичних операцій, спрямованих на вирішення проміжних завдань розслідування фіктивного підприємництва.

Основні положення дисертації викладені у таких роботах автора:

1. Білоус В.В. Використання фіктивних підприємств при вчиненні економічних злочинів // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. – 2002. – № 1 (7). – С. 73 – 76.
2. Белоус В.В. Сущность фиктивного предприятия (криминалистический анализ) // Проблемы законности.: Респ. міжвідомч. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. – Вип. 54. – С. 178 – 185.

3. Білоус В.В. Особливості розслідування фіктивного підприємництва // Проблеми законності.: Респ. міжвідомч. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 59. – С. 172 – 178.

4. Білоус В.В. Злочинні технології організації та діяльності конвертаційних центрів // Науковий вісник Юридичної академії МВС: Зб. наук. праць. – 2002. – № 3 (9). – С. 271- 280.

5. Білоус В.В. Роль судових експертиз при розслідуванні фіктивного підприємництва // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 3. Зб. наук.-практ. мат. (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). – Харків: Право, 2003. – С. 493-497.

6. Білоус В.В. Місце фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності в процесі тінізації економіки України // Зб. наук. праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 6. – Харків, 2003. – С. 70-101.

7. Білоус В.В. Фіктивне підприємництво: проблеми криміналістичної теорії // Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України: Тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. молодих учених (м. Харків, 30 червня 2001 р.). – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. – С. 211 – 213.

8. Білоус В.В. Фіктивне підприємництво: загроза відносинам власності // Право власності: проблеми забезпечення, реалізації та захисту: Тези доп. та наук. повідомлень наук. семінару молодих учених (м. Харків, 14 – 15 вересня 2001 р.). – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. – С. 99 – 102.

9. Белоус В.В. Фиктивное предпринимательство и коррупционная деятельность должностных лиц регистрирующих органов / Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність: Зб. мат. міжнар. наук.-практ. семінару. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С.279-283.

АНОТАЦІЇ

Білоус В.В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2004.

Дисертація присвячена дослідженню проблем методики розслідування фіктивного підприємництва. У роботі розглянуто структурні елементи

криміналістичної характеристики даного виду злочинів (спосіб злочину, час, місце і обстановка, особа злочинця й типові сліди), визначено їх особливості. З'ясовано сутність і криміналістичні ознаки фіктивних підприємств та конвертаційних центрів. Встановлено взаємозв'язок фіктивного підприємництва з іншими злочинами, зокрема, з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом. Досліджено питання початкового етапу розслідування фіктивного підприємництва, розроблено рекомендації стосовно планування та організації розслідування даного виду злочинів і висунення версій. Розглянуто особливості застосування спеціальних знань та проведення слідчих дій при розслідуванні фіктивного підприємництва (виїмки, слідчого огляду документів, допиту, призначення та проведення судових експертиз). Запропоновано найбільш доцільні тактичні (оперативно-тактичні) операції.

Ключові слова: фіктивне підприємництво, фіктивне підприємство, конвертаційний центр, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, криміналістична характеристика злочинів, криміналістична методика.

Белоус В.В. Проблемы методики расследования фиктивного предпринимательства. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 2004.

Диссертация посвящена проблемам методики расследования фиктивного предпринимательства. В работе выделены и рассмотрены структурные элементы криминалистической характеристики данного вида преступлений (способ совершения преступления, время, место и обстановка, личность преступника и типичные следы), определены их особенности.

На основе изучения уголовных дел, анкетирования и интервьюирования следователей МВД, налоговой милиции и прокуратуры, изучения нормативно-правовых актов и литературных источников исследована сущность, выделены признаки и предложены определения понятий “фиктивное предприятие”, “конвертационный центр”, “незаконная конвертационная деятельность”. Рассмотрены факторы, детерминирующие совершение преступлений исследуемого вида, предложена классификация способов совершения фиктивного предпринимательства, показана частота использования наиболее типовых способов, очерчен комплекс мероприятий, осуществляемых

преступниками в процессе подготовки и совершения фиктивного предпринимательства, выделены и систематизированы следы преступления. Установлены типовые признаки лиц, совершающих фиктивное предпринимательство, а также подставных лиц, используемых при совершении указанного вида преступлений.

Акцентируется внимание на взаимосвязи фиктивного предпринимательства с другими преступлениями. Анализируются структура и функции конвертационных центров. Выделены и изучены основные формы легализации преступных доходов с использованием фиктивных предприятий (осуществление финансовых операций и заключение договоров со средствами или имуществом). Отмечено, что финансовые операции по легализации преступных доходов начинают осуществляться еще на стадии создания фиктивного предприятия (путем внесения в уставный фонд средств и имущества, полученных преступным путем). Во время последующей деятельности фиктивного предприятия преступные доходы легализуются путем заключения рассмотренных автором договоров.

В работе изучены вопросы первоначального этапа расследования преступлений данного вида. Разработаны рекомендации относительно планирования расследования таких преступлений, организации процесса расследования и выдвижения версий. Определены наиболее целесообразные следственные, оперативно-розыскные, организационные и иные действия первоначального этапа расследования фиктивного предпринимательства. Рассмотрены особенности применения специальных знаний и определены особенности тактики проведения отдельных следственных действий (выемки, следственного осмотра документов, допроса, назначения и проведения судебных экспертиз), сформулированы рекомендации относительно их проведения, последовательности, целесообразности реализации и эффективности результатов. Предложены наиболее целесообразные тактические операции ("Государственная регистрация", "Документ", "Подставное лицо", "Соучастник", "Розыск скрывающегося преступника", "Обеспечение возмещения материального ущерба").

Основные положения диссертационного исследования нашли свое применение в деятельности следственных и оперативных работников органов МВД, налоговой милиции и прокуратуры Украины.

Ключевые слова: фиктивное предпринимательство, фиктивное предприятие, конвертационный центр, легализация доходов, полученных

преступных путем, криминалистическая характеристика преступлений, криминалистическая методика.

SUMMARY

Bilous V.V. Problems of Fictitious Entrepreneurship Investigation Methods. – Manuscript.

Dissertation to seek PhD in Law Degree, Major 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Judicial Examination. – Yaroslav Mudry National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, 2004.

The dissertation is dedicated to the problems of fictitious entrepreneurship investigation methods. The work contains the structural elements of the given sort of crime criminalistic reference (mode of a crime, place and circumstances, typical traces, identity of a criminal) and their detailed description. The essence and the criminalistic signs of fictitious enterprises and convertibility centres are determined. The intercommunication between fictitious entrepreneurship and other crimes, in particular, criminal income legalization is established. The author analyses the questions of the preliminary stage of the fictitious entrepreneurship investigation and proposes the methods of its reveal. The recommendations as to peculiarities of fictitious entrepreneurship investigation planning, versions suggestion and investigation process organization are worked out. The peculiarities of special knowledge application and carrying out of investigation actions (seizure, investigation examination, interrogation, setting and carrying out of judicial examination) by fictitious entrepreneurship investigation are regarded. There exist recommendations as for the most expedient tactical operations.

Key words (terms): fictitious entrepreneurship, fictitious enterprise, convertibility centre, criminal income legalization, concealment of illegal activities, criminalistic reference of crimes, criminalistic methods.